

XUSUSIY ATAMALARNING PRAGMATIK VA PARALINGVISTIK QO'LLANILISHI

Ro'ziahunova Husnida Nodirbek qizi

Andijon davlat chet tillari instituti magistranti

Husnidanazirova2628@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola xususiy atamalarining pragmatik va paralingvistik qo'llanilishini tahlil qiladi. Xususiy atamalar muloqot jarayonida nutq mazmunini qanday shakllantirishi va kontekstga qarab qanday ma'no kasb etishi muhokama etiladi. Shu bilan birga, paralingvistik omillar – imo-ishora, mimika, intonatsiya va tana tili hususiy atamalarni qanday kuchaytirishi yoki o'zgartirishi o'rganiladi. Tadqiqot diskurs tahlili, kuzatuv va lingvistik eksperiment usullariga asoslanib olib borilgan bo'lib, real nutq namunalaridan misollar keltirilgan. Natijalar xususiy atamalarining pragmatik jihatdan dinamik ekanligini, ularning qo'llanilishi kontekst va paralingvistik vositalarga bog'liqligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot tilshunoslik, pragmatika va nutq amaliyoti sohalarida yangi yondashuvlarni taklif qilishi bilan ahamiyatlidir. Tadqiqot natijalari tilshunoslar, tarjimonlar va kommunikatsiya mutaxassislari uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Xususiy atamalar, pragmatika, paralingvistika, nutq strategiyalari, kontekst, kommunikativ ta'sir, intonatsiya, mimika, tilshunoslik, sotsiolingvistika, psixolingvistika, ijtimoiy diskurs, multimodal kommunikatsiya.

Xususiy atamalar til tizimining muhim qismlaridan biri bo'lib, ular inson muloqotida pragmatik va paralingvistik omillar bilan chambarchas bog'liq holda ishlaydi. Pragmatika hususiy atamalarining kontekstga mos ravishda qanday ma'no kasb etishini o'rganadi¹, paralingvistika esa ularning intonatsiya, imo-ishora va tana tili bilan mustahkamlanishini tahlil qiladi. Zamonaviy lingvistika tadqiqotlarida

---

¹ Levinson, S. C. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.

xususiy atamalar faqat nominativ birlik sifatida emas, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan ta'sir kuchiga ega vosita sifatida ham o'rganilmoqda. Shu sababli, ushbu mavzuni tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi tadqiqot xususiy atamalarning pragmatik va paralingvistik qo'llanilishiga oid muammolarni yoritishga qaratilgan. xususiy atamalar kontekstga qarab turlicha interpretatsiya qilinishi mumkin², bu esa ularning pragmatik funktsiyalarini chuqurroq o'rganishni talab qiladi. Shuningdek, paralingvistik vositalarning (masalan, ovoz balandligi, pauza, imo-ishora) xususiy atamalar bilan qanday bog'liq ekani hali to'liq o'rganilmagan.

Tadqiqotning maqsadi – xususiy atamalarning pragmatik jihatdan qanday ishlashini va ularning paralingvistik xususiyatlar bilan qanday uyg'unlashishini tahlil qilishdir. Ushbu maqsad doirasida quyidagi vazifalar belgilangan:

1. Xususiy atamalarning pragmatik funktsiyalarini aniqlash;
2. Turli kontekstlarda xususiy atamalarning ma'no o'zgarishlarini tahlil qilish;
3. Paralingvistik omillarning hususiy atamalarni idrok etishga ta'sirini o'rganish;
4. Real nutq misollarida xususiy atamalarning ishlatilish xususiyatlarini tahlil qilish.

Ushbu tadqiqot natijalari lingvistika, pragmatika va kommunikatsiya sohalariga yangi yondashuvlarni taklif etishi bilan ahamiyatlidir.

Adabiyotlar sharhi. xususiy atamalar tilshunoslikda uzoq vaqtdan beri o'rganib kelinayotgan tushunchalardan biri bo'lib, ularning lingvistik va pragmatik xususiyatlari haqida ko'plab nazariy yondashuvlar mavjud³. Xususiy atamalar dastlab onomastika doirasida o'rganilgan bo'lsa, keyinchalik ularning kommunikativ va diskursiv xususiyatlari ham tilshunoslar e'tiborini tortdi. Masalan, Levinson (1983) pragmatika doirasida ism va nomlarning muloqotdagi o'rnini tahlil qilgan bo'lsa, Brown va Yule (1985) xususiy atamalarning diskursdagi funksional yuklamasi haqida fikr yuritgan.

² Yule, G. (1996). Pragmatics. Oxford University Press.

³ Mey, J. L. (2001). Pragmatics: An Introduction. Blackwell Publishing.

So‘nggi yillarda xususiy atamalarning pragmatik ta’sir kuchi ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganildi. Masalan, Wilson va Sperber (2004) relevans nazariyasi asosida xususiy atamalar kontekstga qarab qanday ma’no kasb etishini tushuntirgan⁴. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, xususiy atamalar nutq aktlarining maqsadli interpretatsiyasida muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, pragmatik nazariyalarga ko‘ra, xususiy atamalar muloqot jarayonida referensiv aniqlikni ta’minlash, kontekstual aniq-likni oshirish va ma’lumot oqimini soddalashtirish kabi funksiyalarni bajaradi.

Paralingvistika nuqtai nazaridan esa, Mehrabian (1972) nutqdan tashqari omillar, jumladan, intonatsiya va tana harakatlari xususiy atamalarning ta’sirchanligini oshirishini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, xususiy atamalar intonatsion urg‘ular orqali pragmatik kuchaytirish mexanizmi sifatida ishlatilishi mumkin. Shu bilan birga, Wierzbicka (1996) xususiy atamalarni madaniy kontekstga bog‘liq holda tushunish zarurligini qayd etgan. Shunday qilib, ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlar xususiy atamalarni lingvistik va pragmatik jihatdan chuqur o‘rganishga imkon bergan bo‘lsa-da, ularning paralingvistik aspektlari hali to‘liq tadqiq etilmagan. Aynan shu jihat ushbu ishning ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot xususiy atamalarning pragmatik va paralingvistik qo‘llanilishini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, sifatli va qisman miqdoriy tadqiqot usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot doirasida diskurs tahlili, kuzatuv, lingvistik eksperiment va kontekstual tahlil usullari qo‘llanildi⁵. Diskurs tahlilidan xususiy atamalarning turli kommunikativ vaziyatlardagi ishlatilish xususiyatlarini o‘rganish uchun asosiy metod sifatida tanlandi. Ushbu usul yordamida xususiy atamalar matn va muloqot kontekstida qanday pragmatik yuklamaga ega ekani tahlil qilindi.

Nutq namunalari real muloqot muhitidan yig‘ilib, paralingvistik omillar, jumladan, intonatsiya va tana tili bilan bog‘liq jihatlar qayd etildi. Lingvistik eksperiment turli kontekstlarda xususiy atamalarni qo‘llash bo‘yicha ishtirokchilarga

⁴ Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis. Longman, 102b.

⁵ Creswell, J. W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. SAGE, 89b.

test topshiriqlari berilib, ularning qabul qilish va interpretatsiya qilish jarayonlari o'rganildi. Kontekstual tahlilidan xususiy atamalar turli muloqot sharoitlarida qanday semantik va pragmatik o'zgarishlarga uchrashi tekshirildi⁶.

Muhokama va natijalar. Ushbu tadqiqot natijalari xususiy atamalarning pragmatik va paralingvistik qo'llanilishi bo'yicha muhim xulosalar chiqarishga imkon berdi. Tadqiqot davomida 100 dan ortiq xususiy atamalar turli kontekstlarda o'rganildi va ularning ishlatilish xususiyatlari diskursiv, kontekstual va paralingvistik jihatdan tahlil qilindi.

1. Pragmatik jihatdan hususiy atamalar

Xususiy atamalar nutq jarayonida referensiv aniq-likni ta'minlash va kommunikativ samaradorlikni oshirish uchun ishlatiladi. Ayniqsa, inson ismlari, geografik nomlar, tashkilot va brend nomlari ko'pincha pragmatik kontekstda o'ziga xos ma'no yukiga ega bo'ladi. Masalan, muayyan ijtimoiy yoki siyosiy kontekstda biror shaxsning ismi bevosita ijobiy yoki salbiy pragmatik effekt hosil qilishi mumkin.

- Pragmatik tahlil natijalariga ko'ra, xususiy atamalar quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

- Identifikatsiya funksiyasida aniq bir shaxs yoki obyektini ajratib ko'rsatish.
- Emotsional ekspressivlikda nutqni boyitish va hissiy ta'sirni kuchaytirish.
- Konnotativ yuklamada xususiy atamalar orqali ma'lum bir ijtimoiy yoki madaniy konnotatsiya yaratish.

Diskursiv strategiya elementi sifatida ishlatilishi – xususiy atamalar muayyan nutqiy niyatni ifodalashda yordam beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, xususiy atamalar ba'zida nutqiy strategiya sifatida ham ishlatiladi. Masalan, biror shaxs nomini aniq tilga olmasdan, “o'sha odam”, “siz bilgan inson” kabi muqobil ifodalardan foydalanish pragmatik jihatdan ma'lum bir maqsadni ko'zlaydi – masalan, nutqni neytrallashtirish yoki nisbatan yumshoqroq ta'sir qilish.

2. Paralingvistik omillarning ta'siri

---

⁶ Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. In Cole, P., & Morgan, J. L. (Eds.), Syntax and Semantics (Vol. 3). Academic Press, 55b.

Paralingvistik tahlil xususiy atamalar intonatsiya, pauza, mimika va jestlar orqali pragmatik jihatdan yanada boyitilishini ko'rsatdi⁷. Masalan, biror shaxsning ismini intonatsion urg'u bilan aytish u haqdagi munosabatni ochiq ifodalash yoki yashirin ma'no hosil qilish imkonini beradi.

Kuzatuv natijalariga ko'ra xususiy atamalar intonatsiyaning kuchayishi yoki pasayishi orqali turlicha ma'no kasb etishi kuzatildi. Masalan, yuqori intonatsiya hayrat yoki e'tirozni ifodalagan bo'lsa, past intonatsiya kinoya yoki istehzo ma'nosini beradi. Qo'l harakatlari va yuz ifodalari xususiy atamalar bilan birga qo'llanilganda, ularning pragmatik ta'siri ortadi. Masalan, ismini eshitganda odamning ko'zini qisishi yoki jilmayishi bu nomning unga qanday ta'sir qilishini ifodalaydi. Pauzalar xususiy atamalar ta'sirini kuchaytiruvchi omil sifatida ishlaydi. Biror ism yoki joy nomidan oldin yoki keyin pauza bo'lishi uning semantik urg'usini oshiradi. Bundan tashqari, ba'zi xususiy atamalar metaforik yoki ironik usulda qo'llanilishi mumkin. Masalan, mashhur tarixiy shaxslarning ismlaridan foydalanish – “bu yerda yana bir Napoleon paydo bo'ldi” kabi iboralar kimgadir nisbatan shaxsiy yoki ijtimoiy baho berish usuli sifatida xizmat qiladi.

3. Turli kontekstlardagi semantik o'zgarishlar

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, xususiy atamalar kontekstga qarab o'z semantik yukini o'zgartirishi mumkin⁸. Masalan, ma'lum bir shaxsning ismi norasmiy suhbatda oddiy referensiv ma'noga ega bo'lsa, rasmiy chiqish yoki ommaviy axborot vositalarida ishlatilganda u ijtimoiy va madaniy konnotatsiyalarga ega bo'lishi mumkin. Shuningdek, ba'zi xususiy atamalar slang va jargon shaklida ham paydo bo'lishi kuzatildi. Masalan, “Tesla” so'zi oddiy brend nomi bo'lishi mumkin, lekin “Men ham Tesla bo'laman” iborasi ilmiy innovatsiyalar bilan shug'ullanuvchi odamga ishora sifatida ishlatilishi mumkin.

Xususiy atamalar, shuningdek, ba'zan metaforik yoki ironik ma'nolarni ham ifodalashi mumkin. Masalan, “Napoleon” so'zi oddiy ism sifatida qo'llanilishi mumkin

⁷ Mehrabian, A. (1972). *Nonverbal Communication*. Aldine-Atherton, 77b.

⁸ Wierzbicka, A. (1996). *Semantics, Culture, and Cognition*. Oxford University Press, 120b.

bo'lsa-da, u metaforik tarzda "ambitsiyali va hokimiyatga intiluvchi shaxs"ni ifodalashi ham mumkin.

4. Ijtimoiy va madaniy kontekstdagi ta'sirlar

xususiy atamalarining pragmatik va paralingvistik qo'llanilishi ijtimoiy va madaniy omillar bilan chambarchas bog'liq. Masalan, turli jamiyatlarda biror ism yoki toponim turlicha assotsiatsiyaga ega bo'lishi mumkin. Tadqiqot natijalariga ko'ra,

ba'zi xususiy atamalar milliy va tarixiy identifikatsiya bilan bog'liq, masalan, "Temur" yoki "Shakespeare" kabi nomlar muayyan madaniyat yoki an'anaga ishora qiladi. xususiy atamalar ba'zan axborot manipulyatsiyasi vositasi sifatida ham ishlatilishi mumkin. Masalan, ommaviy axborot vositalarida shaxs ismini kontekstdan ajratib ishlatish orqali ma'lum bir ta'sir o'tkazish mumkin. Brend nomlari ijtimoiy mavqe belgisi sifatida xizmat qilishi mumkin. Masalan, "Gucci kiyib yurish" iborasi shunchaki brend eslatmasi emas, balki mamlakatdagi iste'mol madaniyati haqida ham tushuncha beradi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, hususiy atamalar faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki pragmatik va paralingvistik omillar bilan bog'liq holda tahlil qilinishi zarur. Ular kontekstga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin bo'lib, nutq jarayonida maqsadli ravishda ta'sirchanlikni oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot xususiy atamalarining pragmatik va paralingvistik qo'llanilishi bo'yicha chuqur tahlil qilib, ularning kommunikativ jarayondagi o'rnini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, xususiy atamalar faqatgina shaxsiy nomlash funksiyasini emas, balki muloqot jarayonida ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, nutqni ekspressiv qilish va hissiy ta'sirni oshirish vazifasini ham bajaradi. Ular pragmatik kontekstga bog'liq holda boshqaruvchi, manipulyativ, iliqlik yoki masofa saqlash kabi turli nutqiy maqsadlarga xizmat qiladi.

Paralingvistik jihatdan esa, xususiy atamalar intonatsiya, pauza, tana harakati, mimika va boshqa nutqdan tashqari elementlar bilan uyg'unlashib, muayyan emotsional tus olishi kuzatildi. Tadqiqot davomida turli madaniy muhitlarda xususiy atamalar turlicha qabul qilinishi va ularning ma'nosi ijtimoiy kontekstga bog'liq ekani aniqlandi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarida xususiy atamalarining pragmatik jihatlari auditoriyani ma'lum bir nuqtai nazarga yo'naltirish

uchun qo'llanilishi kuzatildi. Xususiy atamalar lingvistik birlik sifatida an'anaviy qarashlardan kengroq ma'noga ega bo'lib, ular psixolingvistika, sotsiolingvistika va pragmatika sohalari bilan bevosita bog'liqdir. Bu esa kelajakda ijtimoiy media, ko'p tillilik va xalqaro diplomatiya kabi sohalarda xususiy atamalarni qo'llash bo'yicha chuqurroq tadqiqot olib borish zarurligini anglatadi.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, xususiy atamalar tilshunoslikda faqat nomlash vositasi bo'lib qolmay, balki nutqiy strategiyalar va kommunikativ samaradorlikni oshirishning muhim elementi sifatida namoyon bo'ladi. Bu mavzuning ahamiyatini inobatga olgan holda, kelajakda xususiy atamalar va ularning kontekstual qo'llanilishi bo'yicha yana ham kengroq tadqiqotlar olib borish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
2. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.
3. Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics*, Vol. 3 (pp. 41-58). Academic Press.
4. Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis*. Longman, p. 102.
5. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Harvard University Press.
6. Mey, J. L. (2001). *Pragmatics: An Introduction*. Blackwell Publishing.
7. Verschueren, J. (1999). *Understanding Pragmatics*. Edward Arnold.
8. Goffman, E. (1981). *Forms of Talk*. University of Pennsylvania Press.
9. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
10. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell Publishing.